

Historické symboly

Zemské vlajky Moravy, Čech a Slezska

V posledních letech vyvolává pozornost veřejné vyvěšování moravské vlajky samosprávnými orgány (nejen) na Moravě. Protože jde o společenský symbol, jehož tradice byla dlouhou dobu přerušena, je taková pozornost pochopitelná. Spolu s jinými zaznívají i historické argumenty, a to i na stránkách tohoto periodika. Ne vše, co z hlediska dějepisného zaznělo, je však opodstatněné a tento článek si proto klade za cíl ukázat, že zemská vlajka nejen Moravy, ale i Čech a Slezska měla historickou tradici a svou společenskou funkci, dnes poněkud pozapomenutou.

Rostislav Svoboda

Nejstarší symboly vlajkového typu (prapory), jež reprezentovaly zemi, mají svůj původ ve středověku a vycházely z tehdejší heraldiky. Zpočátku byl reprezentantem země pouze panovník a zemský prapor vypadal tak, že panovníkův znak (erb) byl v nezměněné podobě přenesen na pruh látky. Z toho vyplývá, že prapor české země byl červený a na něm bílý (stříbrný) dvouocasý lev, prapor moravské země byl modrý a na něm byla bílo-červeně (stříbrno-červeně) šachovaná orlice. Situace ve Slezsku byla komplikovanější, neboť Slezsko až do osmnáctého století nebylo jednotnou zemí, nýbrž seskupením mnoha knížectví a každé z nich užívalo vlastní vlajkový symbol. Když se v pozdním středověku začaly na řízení země podílet i privilegované vrstvy jejích obyvatel (stavy), také ony se staly uživateli zemského praporu. Ten nalézal uplatnění zejména v bojích. V raném novověku, zhruba kolem Třicetileté války (1618-1648), však užívání zemského praporu českého a moravského (případně některých slezských knížectví) výrazně ustupuje vlivem změny způsobu válčení (mizí stavovská vojska) a nástupu žoldnéřských vojsk, která už bo-

jovala pod symbolem společného panovníka našich zemí, tedy pod císařským dvouhlavým černým orlem ve žlutém (zlatém) poli. Staré zemské prapory se v pozměněné podobě objevily ještě v období napoleonských válek, ale to už nastává doba moderních zemských vlajek jiného vzhledu.

Ve všech zemích rakouského císařství se během devatenáctého století vytvořily zemské vlajky v podobě vodorovných barevných pruhů, dvou či tří. Oficiálně se jim říkalo zemské barvy a za jejich vznikem stojí společně vliv státní byrokracie a lidová záliba ve slavnostní výzdobě. Tyto zemské barvy čili vlajky vyvěšované většinou ve svislé poloze byly odvozeny od znaku příslušné země. Čechy měly ve znaku stříbrného lva v červeném poli, zemská vlajka proto byla bílo-červená (zejména v první polovině devatenáctého století se užívalo i opačné pořadí pruhů). Zajímavostí je, že stejnou vlajku užívalo pět dalších rakouských zemí. Jak se rozvíjelo české národní hnutí, dostala bílo-červená česká vlajka ještě další rozměr. Stala se symbolem českého národa (a také souvisejících politických požadavků) a v této funkci byla užívána i mimo Čechy v zemích, které se měly připojit k českému národnímu programu (tedy na Moravě a v rakouském Slezsku). Proto se také česká zemská vlaj-

Vlevo zemské znaky v klenbě Chrámu svaté Barbory v Kutné Hoře.

Rubová strana moravského praporu (zlatě-červená orlice)
Legie arcivévody Karla. 1800

ka v této politické funkci stala během první světové války základem různých vlajek českých legionářů a v roce 1920 od ní byla odvozena vlajka samostatného českého (československého) státu, která je užívána dodnes. Modrá byla vložena jako zbývající ze tří všeslovanských barev a nakonec zvolená podoba klínu byla vysvětlována jako symbol slovenských hor. Rakouské Slezsko užívalo jako znak původně dolnoslezskou černou orlici ve zlatém poli, zemská vlajka byla proto žluto-černá (je možné zaznamenat i opačné a zřejmě původní pořadí pruhů, tedy černý nahoře, pak ovšem taková vlajka splývala s rakouskou státní vlajkou, jež byla právě černo-žlutá). Zemská vlajka Moravy měla dva pruhy, horní byl žlutý, dolní červený, na rozdíl od české a slezské vlajky vždy v tomto pořadí. Její podoba vychází ze zlatého a červeného šachování orlice v zemském erbu, modré pozadí erbu nebylo ve vlajce zohledněno (ač z devatenáctého století máme na Moravě několik zpráv o ojedinělém užití vlajky se třemi pruhy). K objasnění žluto-červeného šachování orlice, jež je dnes vesměs vnímáno jako neobvyklé (od roku 1920 bylo ve státních znacích Československa a České republiky vždy šachování stříbrno-červené), je třeba odbočit k vysvětlení podoby zemského znaku Moravy před rokem 1918.

Nejstarším erbovním symbolem Moravy byl dvouocasý lev, ten však byl zanedlouho nahrazen šachovanou orlicí v modrém poli; šachování bylo od počátku stříbrno-červené. V roce 1462 udělil římský císař Bedřich (Fridrich) III. Moravanům za vojenskou pomoc, kterou mu poskytli, výsadu změnit v zemském znaku šachování orlice na žluto-červené. Panovníka se tato změna netýkala a proto na všech panovnických znacích až do roku 1915 zastupovala Moravu stříbrno-červená orlice. Moravští stavové sami však užívali žluto-červenou orlici jen krátce, po necelém století došlo převážně k návratu k původní stříbrné a červené (důvody stále nejsou uspokojivě vysvětleny) a žluto-červené šachování se v následujících staletích objevovalo

jen zřídka. Je třeba podotknout, že v souvislosti s touto heraldickou změnou se často objevuje několik tvrzení, která nemají opodstatnění. Především je to tvrzení, že císař Bedřich III. byl Němec a že Morava nemá užívat německé barvy. Nehledě už jen na to, že v patnáctém století národy v dnešním slova smyslu ještě neexistovaly, a tím méně nějaké národnostní soupeření, a tudíž ani císař ani Moravané při změně zemského znaku národnostně neuvažovali, je vůbec zarážející, že ještě dnes se taková argumentace vynořuje, jelikož by patřila spíše do devatenáctého století s jeho často prudkými národnostními sváry o maličkosti. Je patřičné rovněž připomenout, že od téhož „německého“ císaře obdržela změnu stříbrné hradební zdi na zlatou ve svém znaku i Praha (Staré a Nové město), z čehož vychází i dnešní žluto-červená pražská vlajka, avšak znaku a vlajce Prahy se (údajně) německost nevytýká. Jiný argument říká, že listina Bedřicha III. nenabyla právní platnosti, případně že císař neměl vůbec právo listinu Moravanům vydat. Tomu však odporuje praxe, neboť ze strany moravských panovníků její užívání stavovskou obcí nevyvolávalo námitky, naopak oni sami žluto-červenou orlici v průběhu staletí udělovali jako výsadu do městských znaků.

Osvícenské historické bádání v osmnáctém století znovuobjevilo poněkud pozapomenutou listinu Bedřicha III. a moravské stavy, představitelé samosprávy země, ji od počátku devatenáctého století opět začaly užívat jako připomínku na dávnou vojenskou statečnost Moravanů. Orlice v zemském znaku byla tedy opět znázorňována se žluto-červeným šachováním, žlutá a červená se vžíly jako zemské barvy, třebaže byly takto užívány občas i dříve. Tento návrat ke žluté (žluté) nebyl motivován národnostně, byl vnímán jako vylepšení zemské symboliky a v roce 1848 byl na demokraticky zvoleném zemském sněmu bez námitek potvrzen poslanci obou zemských jazyků.

Národnostní hledisko však další osudy heraldického symbolu Moravy přece jen výrazně ovlivnilo. Ve stejné době na Moravu se stále větší silou pronikalo české národní hnutí, jež se symbolizovalo barvami bílou a červenou, a v tomto hnutí se vytvořila představa, že má-li být Morava česká, má i šachování orlice v jejím zemském znaku být stříbrno-červené, aby odpovídalo českým národním barvám. Navíc spolu s modrou barvou štítu, na němž je šachovaná orlice položena, se tak dosáhlo všeslovanských barev (bílá, červená, modrá) a co víc si zástupci českého národního hnutí mohli přát. Úřední podoba zemského znaku se však přesto nezměnila, česky hovořící představitelé moravské země o změnu žluto-červeného šachování neusilovali ani v době, kdy v zemi získali politickou převahu. Situace se změnila po vzniku Československa či vlastně už při jeho vytváření – na legionářských symbolech má moravská orlice většinou stříbrno-červené šachování, třebaže žluto-červené máme též doloženo. V atmosféře nadšeného budování českého státu převážila představa, že i veřejná symbolika má odpovídat národní ideologii a šachování moravské orlice tedy bylo opět změněno (úředně v roce 1920) na stříbrno-červené. To se v úředním užití drží doposud, mezi občany se v posledních desetiletích (od počátku

Český zemský prapor. Erbovní kniha Jacoba Koebela, 1545.

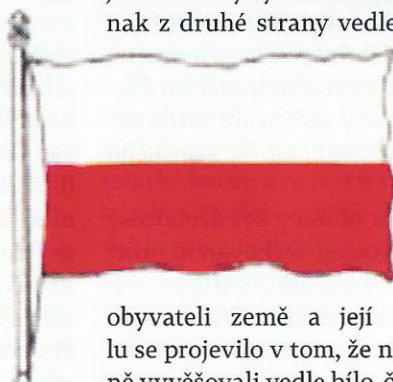
devatenáctého století spojeny s politicky činnou nejvyšší vrstvou moravské společnosti. V období napoleonských válek byly vytvořeny a panovníkem schváleny stavovské uniformy v zemských barvách žluté a červené a prapory v těchto barvách začaly zdobit veřejné budovy na Moravě v období po Vídeňském kongresu (po roce 1815). Během první poloviny devatenáctého století zatím žluto-červené vlajky (prapory) mezi lid ve větší míře nepronikly. Jak víme ze zpráv o revolučním roce 1848 na Moravě, žluto-červené prapory vlály zejména na veřejných budovách, lidé se zdobili spíše v závislosti na své národnosti buď německou či slovanskou trikolorou anebo českou národní bikolorou. Tohoto roku se také objevily výtky ze strany širitelů české národní ideologie proti žluté a červené jako symbolu Moravy, neboť prý odcizovaly Moravu české národnosti. Teprve ve druhé polovině devatenáctého století se povědomí o žluto-červené vlajce (respektive zemských barvách) intenzivněji šířilo do širší moravské veřejnosti a přibývá zpráv o jejím užívání, zejména při různých slavnostních příležitostech. Svou roli nepochybně sehrálo i to, že některé vlajky, jejichž užití by na Moravě připadalo v úvahu, totiž velkoněmecká a všeslovanská trikolora, byly zakazovány (třebaže se navzdory zákazům občas objevovaly). Informace o žluté a červené jako zemských barvách Moravy se dostaly i do učebnic a jiných publikací výchovného a poučného zaměření a také do dobových encyklopedií. Žluto-červená vlajka vlála také na budově zemského sněmu v Brně a jako zemský symbol Moravy byla v poslední třetině devatenáctého století respektována i v Čechách. Že byla tato barevná kombinace symbolem moravských Němců, jak se dnes někdy tvrdí, není dobovými doklady potvrzeno. Ty naopak ukazují, že moravský lid ji vnímal jako symbol země a zemské samosprávy obecně. Pokud byl národnostní podtext přisuzován nějaké vlajce, byla to jednak bílo-červená česká vlajka (chápaná na Moravě spíše než jako zemský symbol Čech jako vlajka českého národa), jednak z druhé strany vedle zakazované všenněmecké trikolory císařská černo-žlutá bikolora, neboť v Rakousku do jisté míry splýval německý nacionalismus s oddaností monarchii.

Vývoj předchozích desetiletí se potvrdil na podzim roku 1918. Rozšíření znalosti žluto-červené bikolory mezi obyvateli země a její vnímání jako zemského symbolu se projevilo v tom, že na mnoha místech ji lidé spontánně vyvěšovali vedle bílo-červené vlajky národní. Brzy však nastal čas jejího ústupu. V roce 1919 byla ze zemské vlajky Čech vytvořena nová československá vlajka a ta se od následujícího roku stala výhradním symbolem veřejných institucí. Moravské vlajce zůstalo soukromé užití a ač nebyla úředně zakázaná, objevovaly se snahy od jejího nečetného

Zemské vlajky Čech, Moravy a Slezska podle Flaggen und Wappen der Welt, Vídeň 1928.

devadesátých let) nicméně částečně opět užívá žluto-červené šachování, zřejmě jako připomínka zemské samosprávy z doby před rokem 1918 (stříbrno-červené šachování moravské orlice zavedené československým státem tak může být v očích některých dáváno do souvislosti s již od roku 1919 projevovaným úsilím samosprávu moravské země zcela zlikvidovat nebo aspoň výrazně omezit). Jediné úřední užití žluto-červené šachované orlice dnes najdeme na znaku Jihomoravského kraje, kam orlice v této podobě (ovšem vedle druhé stříbrno-červené šachované) byla vložena se zvláštním zdůvodněním, že má jít o gesto smíření s (takzvanými sudetskými) Němci, které je však založeno na nepodložené domněnce, že žluto-červené šachování symbolizovalo moravské Němce. Původ této mylné domněnky lze patrně spatřovat ve faktu, že státní a zemské úřady dlouho na Moravě bránily šíření české národní ideologie symbolizované bílou a červenou. Žlutá a červená vědomě zvolené jako symboly moravské země jsou vedle toho odnedávna i součástí vlajky brněnského biskupství.

Vraťme se však nyní zpět k zemské vlajce Moravy. Její počátky v podobě zemských barev byly v první polovině

Moravský zemský prapor. Erbovní kniha Jacoba Koebela, 1545.

v roce 1968, kdy v souvislosti s připravovanou federalizací státu na Moravě vzniklo dnes velmi málo připomínané úsilí o vytvoření moravskoslezské republiky jako jedné ze tří součástí plánované federace, které získalo na Moravě překvapivou lidovou podporu. Právě pro zapojení mnoha běžných lidí do tohoto úsilí veřejné užití moravské vlajky můžeme předpokládat, doklady však zatím scházejí.

Pokud vyjdeme z toho, co se objevilo o dvě desetiletí později, je možné předpokládat užívání nejen žluto-červené bikolóry, ale i modré vlajky s šachovanou orlicí. Protože období 1969-1989 znamenalo opět útlum všeho celomoravského a tím i symbolů moravské země, dostáváme se již k současnosti, jež začíná na podzim 1989. Moravská vlajka zažila renesanci a vyvíjí se do podoby, jakou převážně potkáváme dnes. V ulicích moravských měst se od konce roku 1989 na shromážděních vyslovujících požadavek návratu zemské samosprávy Moravy ve velkém počtu objevovaly žluto-červené bikolóry, nezdědky byly také k vidění modré vlajky s šachovanou orlicí. Výrazně převažovaly první, zřejmě protože jsou výtvarně jednodušší, a ty si zachovaly převahu i v následujících obdobích desetiletí. V devadesátých letech se také začala objevovat varianta spojující bikolóru s vlajkou nesoucí orlici, žluto-červená pruhová vlajka se zemským znakem uprostřed. Motivaci a původce tohoto kroku už dnes patrně nezjistíme, možná zde hrála roli snaha po odlišení od pražské městské vlajky, na jejíž shodu s vlajkou moravskou se často upozorňovalo. (Tendenci připojovat zemský znak dnes můžeme pozorovat i u české a slezské zemské vlajky.) Tak byl vytvořen symbol, který si vedle jiných, jež jsou užívány méně, získal největší uznání v řadách veřejnosti a právě jej v současnosti můžeme vidět vlát na řadě veřejných institucí v létě každého roku, někdy i celoročně. Je zde na místě poznamenat na okraj, že se objevuje námitka, že umístění znaku na vlajku s pruhy není vexilologicky správné. To však není podloženo, podobné příklady můžeme vidět u některých státních vlajek (včetně vlajky sousedního Slovenska), zemských vlajek v Německu a Rakousku a také u vlajek obecních, a to i na území České republiky.

vyvěšování odrazovat. Bylo to projevem silného centralizmu té doby a obavy připouštět byt i v symbolické rovině cokoli regionálního jako možné zpochybnění jednoty státu. Po válečné mezihře se v obnovené moravskoslezské

zemi změnila společenská situace, více se zdůrazňovala svébytnost Moravy, zemské zastupitelstvo rázněji hájilo zájmy země vůči státnímu

ústředí a požadovalo pro ni i zákonodárny sněm a poprvé od vzniku Československa se zase objevila žluto-červená zemská vlajka při jednáních veřejných institucí. To

některých institucí. To několik roků, nová komunistická moc, která se v roce 1948 ujala vlády, především zlikvidovala samosprávné země jako prostředek sepětí s minulostí a tradicemi a nahradila je umělými kraji (nedávno obnovenými v jejich fakticky tehdejších hranicích) a je tudíž plně pochopitelné, že nemohla být trpěna ani moravská zemská vlajka. V šedesátých letech minulého století se v ojedinělých případech moravská bikolóra opět na veřejnost vracela, větší příležitost k jejímu užití se naskytl

Česká kolektiv-1918 naplněna vytvořením samostatného českého (československého) státu a ten slouží jako její záštita doposud. Společenská poptávka po obnovení země z toho důvodu v Čechách není a lid užívá pro vyjádření svého češství státní vlajku, takže stará zemská vlajka nemá perspektivu stát se znovu úředním symbolem či symbolem národním. Dnes tak nachází uplatnění jen v rukách extremistů (což se týká i moravské

vlajky) a monarchistů. Přidáme-li navíc sportovní fanoušky, je na tom stejně i slezská zemská vlajka, což je odrazem zejména spletitých dějin Slezska. Rakouské Slezsko vzniklo v polovině osmnáctého století a nestihla se v něm vytvořit silnější společná zemská identita před přelomem osmnáctého a devatenáctého století, kdy se o slovo začaly hlásit tři různé vznikající národní identity, jejichž cíle byly zcela rozdílné a zřídka kladoucí důraz na soužití ve společné zemi; ve dvacátém století pak ještě došlo na území tohoto Slezska k rozsáhlé výměně obyvatel. Tyto příčiny jsou důvodem podobně nízkého zájmu o zemskou identitu jako v Čechách a to se odráží v podobně omezeném užívání zemské vlajky Slezska a jejích obdobných perspektivách. Nejvýraznější je v současné době užití zemské vlajky na Moravě, neboť právě na Moravě se jako v jediné části Čes-

ké republiky udržuje tu slabší, tu silnější povědomí vlastní osobitosti a stále přetrvává touha po obnově zemské samosprávy. Zda se nicméně zemská vlajka Moravy opět stane i úředním symbolem, prozatím zůstává v rovině velmi hypotetické, neboť politická vůle obnovy moravské samosprávy v českém politickém prostředí dlouhodobě chybí, není-li ono proti ní zaměřeno přímo nepřátelsky. Zdá se, že v blízké budoucnosti se ze tří probraných zemských vlajek budeme nejčastěji setkávat stále s vlajkou moravskou, nicméně asi jako dnes jen jako neformálním symbolem, jak je to ostatně i s oběma vlajkami zbývajícími. ■

Text byl zpracován v listopadu 2013, autor **Mgr. Rostislav Svoboda** děkuje za připomínky Mgr. Janu Studeníkovi.

Kultura

Péče o hmotné kulturní dědictví

Historie Čech a Moravy zanechala současníkům bohatou strukturu osídlení, dokumentující hospodářskou i kulturní vyspělost národa. Malebnost krajiny a estetické cítění i vlastní tvořivost lidí přispěly ke kráse sídel. Situace v průsečíku cest i dějin Evropy vtiskly našim sídlům evropskou, ne-li světovou úroveň architektury, urbanismu a výtvarného umění. Historická města tvoří těžiště historického a památkového fondu České republiky. Péče o tato sídla patří v každé zemi k základním úkolům památkové péče i státní kulturní a hospodářské politiky. Přístupy k ochraně a regeneraci historických měst můžeme charakterizovat v určitém časovém období od konce druhé světové války.

Kamila Matoušková

Obecné tendence a jevy související s obnovou měst

Období 1945-1950: odstraňování válečných škod ve městech

Teorie památkové péče v tomto období vycházela z předválečných zkušeností, v praxi však příprava obnovy poškozených památek vycházela z pragmatického přístupu s tím, že zpravidla obnovovala stav před zničením.

Období 1950-1960: cílevědomá obnova památek a památkových rezervací

V tomto období se v teorii umění uplatnil introdukovaný socialistický realismus jako dogma, který kriticky odsoudil meziválečnou funkcionalistickou tvorbu československé architektury. Přesto na druhé straně tato teorie obrátila pozornost k historickému dědictví jako inspiračnímu zdroji a kladla důraz na výtvarné řešení a urbanistickou harmonii mezi tradiční strukturou historického jádra města a novou sídlištní výstavbou.

Období 1960-1970: rozvíjení legislativní ochrany a péče o historická města

Legislativním východiskem pro ochranu a rekonstrukci měst se staly zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památ-

kách, a zákon č. 84/1958 Sb., o územním plánování. Podle § 4 památkového zákona prohlašoval památkovou rezervaci ministr kultury, podle § 5 bylo okolo památkové rezervace prohlašováno ochranné pásmo, na jehož území byla regulována stavební činnost tak, aby nenarušila obraz památkové rezervace.

Období 1970-1980: širší a diferencovaný přístup k ochraně a regeneraci historických měst

Toto období je charakteristické jednak prohlubováním přístupu k památkovému hodnocení historických měst, jednak hledáním funkčních vazeb na organismus města a zpřesňováním metodiky technické a organizační stránky regenerace měst.

Období 1980-1990: naplňování nové koncepce ochrany historických měst

Osmdesátá léta znamenají prohlubování rozporu mezi hlásanou teorií a skutečnou praxí společenského a hospodářského života. Je pocíťována potřeba přejít ke kvalitativním stránkám procesu regenerace, avšak setrvačnost centrálně direktivního řízení je příliš veliká a absence společenské kontroly znemožňovala odhalení příčin rozkladu společenského systému.

V památkové péči bylo hlavní snahou přejít k širšímu a diferencovanému pojetí ochrany historických měst. Na